

Wróblewska, Teresa

"Szkolnictwo akademickie i nauka polska w okresie okupacji hitlerowskiej", Bronisław Gralak, Łódź 1984 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 29, 256-259

1986

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

stroju. Gdyby Autor recenzowanej monografii nie odwoływał się do pism pedagogicznych Dobrowolskiego wydanych po ostatniej wojnie, lecz do wydań pierwszych, wówczas ukazałaby się prawdziwość, że przyczyna powoduje skutki, i w tej prawdziwości mieściłaby się przynajmniej najistotniejsza część odpowiedzi na wyżej postawione pytanie. A mówiąc ogólniej, naszym zdaniem każda praca naukowa z zakresu historii powinna opierać się na oryginałach i pierwszych wydaniach danych publikacji, jeżeli stanowią one jej źródłową podstawę. Ten pogląd dotyczy warsztatowej strony pracy naukowo-badawczej w ogóle, w odniesieniu natomiast do monografii recenzowanej nie ma on żadnego wpływu na pogląd co do jej wartości.

Konkluzje nasze są następujące: Wybitny znawca okresu i związanej z nim problematyki oświatowo-pedagogicznej w pełni osiągnął cel, jaki postawił sobie w recenzowanej monografii. Pokazał mianowicie, że pedagogiczne dzieło życia Dobrowolskiego: koncepcja systemu edukacji przyszłości, jest w równej mierze oryginalne, jak i aktualne.

A przedsięwzięcie nie było łatwe, zważywszy to, iż A. B. Dobrowolski był nie tylko pedagogiem, jak również to, że przed tą monografią poświęcono mu zaledwie skromne i fragmentaryczne przyczynki, dotyczące przeważnie jego pracy jako geofizyka i podróżnika polarnego. Wartość monografii należy mierzyć i tym, że zawiera się w niej bogate tło porównawcze, w którym kompetentnie wykorzystano najnowsze opracowania z wielu dziedzin nauki. Autor monografii wypowiada się językiem komunikatywnym i wzbudzającym refleksję czytelnika. W konkluzjach i ocenach jest wyważony, zawsze opierający się na bogatej podstawie źródłowej. Życzliwość i uznanie dla A. B. Dobrowolskiego ukrywa raczej w obiektywnym relacjonowaniu jego poglądów pedagogicznych, z którymi — gdy zachodzi potrzeba — prowadzi także dyskusję krytyczną. Należy też powiedzieć i to, że recenzowana praca jest przykładem etycznej i naukowej prawdziwości, jaka powinna zachodzić między autorem a podmiotem jego przedsięwzięcia naukowo-badawczego.

Feliks W. Araszkiwicz

Bronisław Gralak, SZKOLNICTWO AKADEMICKIE I NAUKA POLSKA W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ, Łódź 1984, ss. 307.

Zagadnienie tajnego kształcenia akademickiego i losy nauki polskiej w latach 1939—1945 znalazły dotąd ogólne, zwykle zawężone lub fragmentaryczne, omówienie w publikowanych pracach wskazanych przez Autora we wstępie (s. 8—9) i przypisach do niego (s. 228—230). Książka Bronisława Gralaka jest próbą — dodajmy od razu udaną — syntetycznego spojrzenia na sprawę genezy i organizacji naszego szkolnictwa akademickiego i naszej pracy naukowo-badawczej w okresie okupacji hitlerowskiej w aspekcie organizacyjno-ustrojowym z wyakcentowaniem warunków okupacyjnych, w jakich prowadzono kształcenie akademickie i prace naukowo-badawcze. Swoje dociekania syntetycznego ujęcia podjętego problemu Au-

tor poszerzył i pogłębił poprzez nienaganne powiązanie głównych kwestii dydaktycznych i badawczych z sytuacją społeczno-polityczną na okupowanych ziemiach polskich. Gralak podejmując ważką i doniosłą dla naszej kultury i świadomości narodowej problematykę skoncentrował się na tej specyficznej formie walki narodu polskiego z hitlerowskim najeźdźcą i okupantem, jaką stanowiło tajne szkolnictwo akademickie i nauka polska. Poza tym celem pracy — mówiąc słowami Autora — było ukazanie przebiegu tej walki oraz jej rezultatów „w aspekcie organizacyjno-dydaktycznym, naukowym i patriotycznym” (s. 226). Walki — warto to dziś z mocą zakcentować — popieranej zgodnie przez cały naród pol-

ski. W żadnej innej dziedzinie walki z hitleryzmem — czytamy w zakończeniu — nie było tak jednolitego i powszechnie akcentowanego stanowiska. Ugrupowania krajowe i emigracyjne, niezależnie od głoszonych koncepcji polityczno-ustrojowych przyszłego państwa polskiego, były zgodne co do konieczności prowadzenia tej formy działalności (s. 226).

Konstrukcja pracy poza wstępem, zakończeniem, bibliografią, indeksem nazwisk i przekładami podsumowania w języku angielskim i rosyjskim, a także wykazami używanych skrótów, szkiców i schematów tudzież spisem ilustracji w pięciu wyodrębnionych na zasadzie problemowej rozdziałach w sposób przejrzysty odzwierciedla główne etapy powstawania i kształtowania się założeń i realizacji tajnego nauczania wyższego.

Proces rodzenia się i rozwijania tajnego nauczania na poziomie wyższym, konspiracyjną pracą naukową oraz zagadnienie eksterminacji w środowisku naukowym rozpatruje Autor na podstawie wymienionych w przypisach i bibliografii źródeł drukowanych, literatury i prasy konspiracyjnej oraz PRL-owskiej. Prasa tajna była nie tylko zasadniczym źródłem informacji o wydarzeniach wojennych i politycznych, o życiu w konspiracji, o walce zbrojnej i cywilnej, ale — co było szczególnie ważne — wpływała na kształtowanie się postawy społeczeństwa, podtrzymując jego wolę trwania i walki, również na odcinku kultury, oświaty, wychowania i nauki. W tym miejscu budzi się pytanie, dlaczego Autor sięgnął — jak podaje to na s. 272 — tylko do sześciu tytułów, skoro sam ruch ludowy wydał około 150 pism konspiracyjnych. Czytelnika interesują też pytania: dlaczego nie wykorzystał on dwu uzupełniających się w sprawach okupacji hitlerowskiej, w tym także w kwestiach kultury, oświaty i nauki, bibliografii: J. Kosickiego, W. Kozłowskiego (*Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych*, Warszawa 1955) i W. Chojnackiego, K. M. Pospieszalskiego, E. Ser-

wańskiego (*Materiały do bibliografii okupacji hitlerowskiej w Polsce*, Warszawa 1957), albo dlaczego względnie obszernie omawiając na s. 7 rozprawę M. Walczaka *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939—1945* nie wspomniał słowem o szkolnictwie wyższym okresu okupacji hitlerowskiej autorstwa J. Krasuskiego (*Historia wychowania, wiek XX*, pod red. J. Miąso, t. I i II, Warszawa 1980). Monografię ujął B. Gralak problemowo. W rozważaniach swoich akcentuje i eksponuje przede wszystkim te zagadnienia, które jego zdaniem — mówiąc słowami Autora — dotychczas nie zostały opracowane w sposób kompleksowy lub zostały potraktowane marginalnie (s. 7). Jest to na przykład tak ważne zagadnienie, jak „powstanie i płaszczyzna działania centralnych i lokalnych władz kierowniczych tajnego szkolnictwa akademickiego” (s. 7). Wadę tę — podobnie jak inne niedostatki dotychczasowych opracowań, o których pisze na s. 7 i 8 — naprawia autor w swej monografii. Powstanie organizacji i działalności centralnych i lokalnych organów kierowniczych tajnego szkolnictwa akademickiego poświęca cały rozdział pierwszy. Starannie analizuje warunki okupacyjne, początek i organizację tajnych studiów akademickich. Wnikliwie omówiwszy czynniki, które spowodowały, że to właśnie w warszawskim środowisku naukowym zrodziła się inicjatywa w zakresie organizacji struktur tajnego kształcenia akademickiego, rozpatruje wstępne formy organizacyjne tajnej oświaty w okupowanej Warszawie i poza nią, obrazuje powstanie i pracę tajnego Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Ziemi Zachodnich i Tajnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, by następnie przedstawić rolę krakowskiego ośrodka naukowego w okresie okupacji tudzież działalność okupacyjną Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz szkolnictwa wyższego w Wilnie i we Lwowie. Interesująco rozwiązał też Autor sprawę tajnego szkolnictwa artystycznego. Trafnie uwypuklił specyficzne trudności w kształtowaniu pracy edu-

kacyjno-artystycznej, trudności pogłębione zamknięciem teatrów, filharmonii, rozwiązaniem centralnych orkiestr i zespołów muzycznych i aresztowaniami dokonanymi przez okupanta wśród przedstawicieli kultury i sztuki, a przede wszystkim kadry dydaktycznej. W tym samym rozdziale omawia też zagadnienie organizacji i funkcjonowania poszczególnych kierunków tajnych studiów w głównych ośrodkach akademickich okupowanego kraju, a więc zagadnienie, które zdaniem Autora także nie zostało rozpatrzone należycie w opracowaniach wydanych przed ukazaniem się jego książki.

Innym niedomogiem dotychczasowych opracowań o tajnym kształceniu wyższym w latach 1939—1945 jest według recenzowanej książki brak kompleksowego opracowania problemu „czynników determinujących skład społeczny środowiska studenckiego, treści programów i poziomu studiów” (s. 8). Brak ten stara się on usunąć w rozdziale drugim, w którym rozpatruje okupacyjny mechanizm naboru na studia wyższe, sprawę rekomendacji, form wprowadzania w komplety profesorsko-studenckie, uroczystego zaprzysiężenia i nadawania studentom w niektórych konspiracyjnych uczelniach pseudonimów. Interesująco przedstawia opis naboru kandydatów na studia matematyczno-przyrodnicze ze szkół średnich stolicy i miejscowości podwarszawskich, prowadzony przez zespół dyrektorów szkół średnich. Do głębokich refleksji i porównań z dniem dzisiejszym skłaniają informacje o elementach, które decydowały o dostaniu się na studia i ich pomyślnym odbywaniu (s. 109). Odkrywczy charakter ma stwierdzenie, że ówczesne zmiany demograficzne, zwłaszcza w dużych ośrodkach akademickich, profilowały charakter i zasięg polskiego szkolnictwa akademickiego. Podobny charakter ma stwierdzenie B. Galaka dotyczące pochodzenia społecznego i położenia materialnego rodziców, który zaznacza, że oba te elementy utraciły swe dawne znaczenie i że dopływ na studia młodzieży z domów robotniczych — w

mniej stopniu chłopskich — i radykalna zmiana warunków nauki w porównaniu do lat 1918—1939 nie spowodowały znaczącego przewartościowania poglądów społeczno-politycznych, szczególnie studentów ze starszych roczników. Do głębokiej refleksji pobudzają wiadomości o niewyobrażalnych dziś trudnościach w organizowaniu i prowadzeniu zajęć. Nie sposób również sobie dziś wyobrazić, jakie trudności musieli przezwyciężyć profesorowie i studenci, by seminaρια swoje i wykłady móc prowadzić w optymalnie zabezpieczonych pomieszczeniach, zaopatrzonych choćby w najskromniejsze podstawowe pomoce naukowe. Ile pomysłowości, trudu i wysiłku trzeba było włożyć w zdobywanie literatury naukowej, podręczników i skryptów. Przy obecnym naszym systemie kształcenia rewelacyjnie brzmią wypowiedzi Autora, iż na wszystkich kierunkach konspiracyjnego kształcenia dominowało samokształcenie z precyzyjnie zorganizowanym systemem seminaryjnym. Uznanie budzą udokumentowane przez niego stwierdzenia, że program tajnych studiów, taki sam jak w latach II Rzeczypospolitej, na skutek nie spotykanego zaangażowania, pracowitości, ofiarności i oddania młodzieży studenckiej i kadry naukowej był nad wyraz wysoki (s. 131).

Kolejne niedomogi opracowań opublikowanych przed ukazaniem się książki B. Galaka to „nie dość wyczerpująco i niecałościowo opracowane zagadnienie: 1. pracy naukowo-badawczej — jej przebiegu i rezultatów”, 2. strony ekonomicznej tajnych studiów akademickich i nauki polskiej i 3. skuteczności studiów akademickich, stopnia rozpoznania tajnych studiów przez okupanta i czynników wpływających na ograniczoną możliwość podejmowania przez okupanta działań likwidacyjnych tajnego szkolnictwa akademickiego (s. 8). Sprawy te nieźródlnie zwięźle i nieszablonowo porusza Autor w rozdziałach trzecim, czwartym i piątym. W rozdziale trzecim, poświęconym pracy naukowo-badawczej naszych tajnych uczelni (s. 133), ustala Galak cele, organizację i wa-

runki prowadzenia pracy naukowej, obiektywnie i bardzo gruntownie charakteryzuje główne ośrodki konspiracyjnej nauki polskiej, ujmując kreśli trudy i wyniki pracy towarzystw naukowych w systemie tajnej pracy badawczej; rosnące zainteresowanie budzą wiadomości o tym, jak przezornie i roztropnie polscy pracownicy naukowemu walczyli o zachowanie i rozwijanie dorobku nauki polskiej, jak swoją postawą i ofiarną pracą skutecznie przeciwstawiali się barbarzyństwu i wandalizmowi niemieckiemu.

W przedostatnim czwartym, rozdziale pogłębia Autor dotychczasową działalność problematyki ekonomicznej tajnego nauczania. Czyni to przez ukazanie zakresu i skuteczności wsparcia udzielanego konspiracyjnej społeczności akademickiej przez osoby prywatne i organizacje charytatywne tudzież pomocy rządu emigracyjnego w Londynie i zagranicznych organizacji polonijnych. I w tym rozdziale, podobnie jak zresztą w pozostałych, rozwiązanie problemów postawionych w założeniach pracy jest rzeczowe i obiektywne.

Wreszcie w ostatnim piątym rozdziale, Autor stara się zapełnić dotychczasowe niedostatki publikacyjne w zakresie rezultatów studiów konspiracyjnych. W rozdziale tym pokazuje uwarunkowania okupacyjne, zasady i formy kon-

spiracji akademickiej, pracy naukowej, metody konspiracji w legalnie istniejących szkołach zawodowych i instytucjach służby zdrowia i błędy popełnione w kształceniu wyższym, przede wszystkim w stosowaniu zasad konspiracji. Również i w tym rozdziale konsekwentnie trzyma się obiektywizmu naukowego.

Wkład recenzowanej pracy traktującej o tajnym szkolnictwie akademickim i nauce polskiej lat okupacji hitlerowskiej jest wielowarstwowy. Jest to poważna synteza ujęta z pozycji najnowszej metodologii, nie tylko polskiej, jest cennym wkładem do dziejów szkolnictwa polskiego lat II wojny światowej. Monografia opracowana jest do kładnie i sumiennie. Czytelnika zdumiewać może liczba szczegółów uporządkowanych, przeanalizowanych tudzież określonych w sposób zwięzły i jasny. Obok źródłowości i erudycyjnego ujęcia tok wykładu cechuje duży umiar w sądach i ocenach. Podnieść też trzeba swobodę, z jaką Autor porusza się na tak rozległym polu edukacyjnym czasów zbrodniczej okupacji III Rzeszy. Operuje mnóstwem faktów bez zatracenia generalnej linii konstrukcji pracy. W sumie jest to cenna monografia.

Teresa Wróblewska

UMERZIEHUNG UND WIEDERAUFBAU. BILDUNGSPOLITIK DER BESATZUNGSMÄCHTE IN DEUTSCHLAND UND ÖSTERREICH, herausgegeben von M. Heinemann, B. 5, Stuttgart 1981, Klett-Cotta, ss. 326; INFORMATIONEN ZUR ERZIEHUNGS- UND BILDUNGSHISTORISCHEN FORSCHUNG (IZEBF), 1982, H. 17/18, herausgegeben Universität Hanover, ss. 416.

Omawiane prace są rezultatem obrad seminarium Komisji Historycznej Deutscher Gesellschaft für Erziehungswissenschaften zorganizowanego w dniach 17–20 września 1979 r. w Bielefeld. Tematem obrad była polityka oświatowa władz alianckich w Niemczech i Austrii po II wojnie światowej. Podstawowe referaty opublikowano w wydaniu książkowym w 1981 r., pozostałe wypowiedzi umieszczono w periodycznym wydawnictwie Towarzystwa —

IZEBF w 1982 r. Tom książkowy zawiera wprowadzenie M. Heinemanna, słowo wstępne współtwórcy Towarzystwa, prof. W. Roesslera, 18 referatów merytorycznych oraz indeksy rzeczowy i osobowy. Zeszyt IZEBF, poza działem stałym, publikuje 10 referatów z seminarium oraz bibliografię prac dotyczących dziejów oświaty w strefie radzieckiej i NRD.

Jak stwierdza we wprowadzeniu M. Heinemann, sympozjum udostępniło szereg nowych akt archiwalnych. Celem